

which is defined as science-based, consistent activity of state and local governments to establish appropriate conditions for achieving the aim and main objectives of cooperation, cooperative system functioning as a whole, the providing of increasing role of the cooperative movement in structural changes conducting at the current stage of economic development of Ukraine.

Key words: cooperation, cooperative system, cooperation aim, the main objectives of cooperation, structural changes in the economy, state policy of promoting cooperatives (cooperative system).

Отримано 11.04.2013

УДК 342.8(477.)

І. А. МЕЛЬНИК, А. І. МЕЛЬНИК

Ігор Андрійович Мельник, доктор політичних наук, професор Української академії друкарства

Андрій Ігорович Мельник, аспірант Львівського національного університету ім. Івана Франка

ПИТАННЯ ПРАВА В ДЕПУТАТСЬКІЙ СПАДЩИНІ ЮЛІАНА РОМАНЧУКА

На сучасному етапі розвитку вітчизняної історико-правової науки помітно зросла увага дослідників до проблематики становлення та розвитку українського парламентаризму і, зокрема, участі його представників у роботі законодавчих органів Австро-Угорської держави. Серед низки відомих імен чільне місце посідає Юліан Романчук – український політик і державний діяч, який понад тридцять років життя віддав законотворчій діяльності. Будучи послом до Галицького сейму (1883–1895), депутатом австрійського парламенту (1891–1897, 1901–1918), віце-президентом Державної Ради Австро-Угорщини (1910–1918), членом Української Національної Ради (парламенту) Західноукраїнської народної республіки (1918–1919), він брав активну участь у розробці й прийнятті проєктів нормативно-правових актів, які сприяли організації та політичному самовизначенню українського населення Галичини. До його заслуг слід віднести чималий внесок у боротьбу за рівноправність української мови в краї, встановлення загального виборчого права і підготовку законопроєктів (як члена національної Конституанти у Львові) щодо створення Галицької Української Держави.

Тема наукової розвідки не була раніше безпосереднім об'єктом вивчення історико-правової науки. Окремі аспекти депутатської практики Ю. Романчука проаналізовано в контексті характеристики політики «нової ери», форм та методів парламентської діяльності українських представництв у Галицькому сеймі та Державній Раді в працях О. Аркуші, В. Булачека, В. Качмара, В. Качкана, О. Красівського, О. Мікули, М. Мудрого, О. Пилипишина, І. Чорновола та ін. Тоді як питання права є малодослідженими.

Метою статті є аналіз ролі та місця Ю. Романчука в парламенті Австро-Угорщини, дослідження його впливу на формування й розвиток національної правової думки в період боротьби за українську державність.

Актуальність досліджуваної проблематики ґрунтується на тому, що вивчення та врахування історичного досвіду парламентського контролю за діяльністю виконавчих органів влади, дотриманням ними законодавчих актів держави в минулому дасть змогу знайти оптимальні шляхи вирішення проблем, пов'язаних із порушенням демократичних прав і свобод громадян у наш час.

Для аналізу правових поглядів Ю. Романчука автори використали матеріали тогочасних періодичних видань і стенографічні звіти про діяльність Галицького сейму та Віденського парламенту. Важливим джерелом дослідження стали інтерпеляції парламентаря до австрійського уряду. В даній статті використано матеріали дискусії, яка виникла на засіданні палати послів Державної Ради у Відні 12 квітня 1896 р., після оприлюднення Ю. Романчуком негайного внесення з приводу порушень конституційного законодавства в Галичині.

Суспільно-політична ситуація в краї на той час надзвичайно загострилась. Глибоке обурення в галицькому суспільстві викликало те, що «последніми часами – як перед виборами соймовими так і по них – власті політичні заборонили майже всі більші і значнійші віча народні»¹, які, починаючи від першого масового зібрання Русинів (віче відбулося у Львові 30 листопада 1880 р.², продовжували традицію давніх руських демократичних установ з вивчення думок та побажань народу, щоби спільно поміркувати над своєю долею. Зрештою, Конституція Австро-Угорщини гарантувала громадянам демократичні права і свободи та проголошувала рівність усіх народів імперії. Однак відсутність належного правового регулювання, яке б деталізувало положення Конституції, ускладнювало її застосування. Тому в різних краях держави закони трактувались по-різному, залежно від впливу тих чи інших політичних сил. Так, у Галичині, де «польське стороництво» перебувало в привілейованому становищі, найбільше попирались права українців. Непоодинокими були випадки, коли органи державної влади, які мали здійснювати нагляд за дотриманням законів, самі ці закони порушували. Свідченням чого була заборона в краї народних віче.

«Сумно закінчив руський нарід минувший рік, – зазначається в передмові до опублікованих матеріалів дискусії, – а також і невесело довелось ему стрічати новий». Галицької «біди» призбиралось стільки, що русини могли би виладити виставу сеї біди і зацікавити нею весь світ. До матеріальної нужди долучили ся у нас ще народно-політичні злидні, а все те разом склалося на таке чудо, якого не подиблеш в ніякім другім краю австрійським і не побачиш нігде на світі... Народові не вільно порадити ся публічно над своїми справами, а се чейже велика кара і кривда»³.

Контроль за діяльністю виконавчих органів в Австро-Угорщині здійснювали депутати парламенту шляхом подачі звернень (інтерпеляцій). Тому Ю. Романчук, користуючись статусом посла, виступив із відповідним запитом на засіданні Державної Ради у Відні. Його промова викликала гарячу дискусію, в ході якої кожен із учасників мав змогу викласти власну позицію щодо заборони вічевого руху в Галичині. Звертаючись до колег, український депутат висловив жаль, що прийшов зі своїм внесенням у таку пору, коли палата зайнята багатьма важливими і невідкладними справами, і наголосив, що «Іде тут про справу важну, наглячу і доконечну. Справа важна бо дотикає горожанських прав тяжко гнобленого і ві многім упослідженого народу; відтак відносить ся она до принципу свободи і пановання закона над самоволею та сваволею, а тим самим се справа вже не одного народу, лиш всіх народів разом»⁴.

Зі стін парламенту дискусія перекинулася на шпальти часописів. Негайне внесення Ю. Романчука підтримала, зокрема, газета «Діло», яка розцінила заборону публічних зборів як грубе порушення міністерством внутрішніх справ конституційних норм держави⁵. Адже Закон про об'єднання й збори (від 15 грудня 1867 р.) давав громадянам певні можливості для забезпечення як прав людини, так і прав окремих народів, які могли бути скасовані лише за виняткових обставин. Однак у Галичині не було і немає «стану виїмкового», а все таки влада заборонила проведення масових зібрань у краї: у лютому і березні, зокрема, староство в Скалаті заборонило віче, скликане на день 12 лютого до Підволочиська, староство в Добромилі – віче, скликане на день 29 лютого до Ляцкокого, староство в Самборі – віче, скликане на день 5 березня до Самбора, староство в Старому місті – віче, скликане на день 24 березня до Старого міста, староство в Тернополі – віче, скликане на день 31 березня до Тернополя⁶.

Ці факти були свідченням того, що одна з найвищих демократичних цінностей, а саме: принцип верховенства права, для австрійської влади значною мірою був лише політичною декларацією. Віче скликали сеймові послы, війти, священники, міщани й селяни, а мета їх була «обговорити найважніші й найпильніші під теперішню пору справи для галицького, а передовсім руського люду: громадну еміграцію галицьких селян до Бразилії, ревізію кадастру ґрунтового, реформу закону громадського, реформу виборчу, закон ловецький, поведене селянських послів в сеймі і т. п.»⁷. Однак ні високий суспільний статус організаторів, ні гострота соціальних питань не перешкодили властям заборонити проведення народних віче. Причини заборони, наведені властями, «були цілком маловажні і служили очевидно лише покривкою... чи то «епідемічна недуга в якій сусідній місцевості» або «в деяких місцевостях повіта», чи то «взгляд на публічний спокій» чи то будівничо-поліційні взгляди («бо стодола призначена на віче, есть за мала і могла би погоріти!») і т.п.⁸.

Отже, своїм негайним внесенням Ю. Романчук захищав загальні права та свободу публічних зборів громадян.

«На однім вічу, – зазначав він, – мав я реферат о законі ловецьким і шкодах від дикої звірини; коли ж я згадав, що інтереси селян а властителя більшої посілости, маючого великі ліси, суть під тим взглядом відмінні і для того селяне повинні собі вибирати таких заступників, котрі встоювали би ся за їх інтересами, – сейчас заступник правительства без попередного упізнання або візвання розв'язав збори, немов то я взивав до ненависти і погорди проти властителів більшої посілости». Інший випадок, продовжував Ю. Романчук, «були збори виборців, на котрих я складав справоздане. Я відчитав інтерпеляцію, що вніс в галицькім сеймі, а в котрій я обговорював поведене галицьких властей. Серед того відчитування розв'язав заступник правительства знов без попередного зазиву або упізнання збори, немов то я підбурюю люд проти правительства. А ось третій, ще досадніший случай. Се було знов на зборах виборців, в часі розписаних виборів, коли то про збори не треба повідомляти власті. Мимо того явив ся на збори комісар правительственний, з двома жандармами, розв'язав найперше читальню, в котрої льокалі відбували ся збори, бо читальня відступила свій льокаль комітетові для політичних цілей»⁹.

На думку українського посла, така поведінка, була «цілком самовільною і протизаконною конфіскацією одного з найважніших прав горожанських»¹⁰. Для прийняття подібних заходів, зазначав Ю. Романчук, не було жодних підстав. Свавільля властей різко дисонувало із задекларованими в законах (1849 і 1873 рр.) намірами держави підвищити інструментальний рівень політичної участі громадян шляхом їх залучення до процесу ухвалення рішень і запобігання вирішення конфліктів через двосторонню взаємодію громадських організацій та органів місцевого самоврядування¹¹.

Найбільше випадків беззаконня було зафіксовано після останніх сеймових виборів: галицькі власті всіма можливими способами переслідували і гнобили тих людей, що брали участь у сеймових виборах і голосували проти урядових кандидатів або ще й агітували чи входили до складу делегації, яка їздила зі скаргою до цисаря. Так, у Тернополі за нібито неправильне оформлення документів на галицьку делегацію до Відня засудили одного священника і шість селян, у Сокальському повіті – сім осіб¹². Не випадково українські газети застерігали, щоб у нас по виборах не було так, як по війні¹³.

Про брутальне ставлення влади до українців свідчив і адресований Ю. Романчуку лист українського священника, чоловіка поважного й поміркованого.

«Ще перед виборами, – писав він, – сказав мені староста: Ви не повинні брати ніякої участі в виборах, бо я буду відплачувати ся на кождім кроці. Що Ви думаєте? Я маю військо і жандармерію на мої прикази! Що схочу, то зроблю... Маю приказ, не допустити до вибору Вашого кандидата... Я ще не чував такого, щоби настоятель деканату так собі мав поступати»¹⁴. А коли священник відповів, що його до цього покликав голос народу і що для нього це честь і милий обов'язок, то староста пригрозив: «Ну, побачите, що з того вийде»¹⁵.

Однак попри нападки урядовців, які намагались «приборкати, наполохати, налякати руський народ», Ю. Романчук намагався вирішувати міжнаціональні проблеми на основі балансу інтересів усіх громадян. Вихований на кращих здобутках правової теорії і практики як в самій Австрії, так і за її межами, він був прихильником еволюційного розвитку суспільства і ніколи не закликав до насильства. Про це свідчило й негайне внесення, в якому він просив високу палату зобов'язати уряд покласти край беззаконню. На жаль, влада не звертала уваги на протести українського населення, більше того, звинуватила організаторів народних віче у непокорі. Так, президент міністрів гр. Бадені, який взяв слово після виступу Ю. Романчука, заявив, що не мав можливості ознайомитись з інтерпеляцією українського посла, однак запевнив, що ні він, ні теперішній намісник спеціальних розпоряджень для Галичини не приймали. А що стосується масових зібрань, то їх заборона, мовляв, пов'язана з тим, що «послідніми часами часто тут і там проявив ся того рода зворушений настрій, що з огляду на ступінь культурний учасників віча власті були дійсно змушені заборонити віча»¹⁶. Йому заперечив посол Пернерсторфер, який сказав, що «нагляче внесенє п. Романчука було поміщене в суботу або найдалше в неділю в «Arbeiter Zeitung», а її читає президент міністрів, або коли її не читає, то все звертає ся увагу йому... Однак п. президент робить так, немов би він, бувший намісник галицький, одинокий з цілої Австрії не знав нічого про се, що пише ся і говорить ся про Галичину...»¹⁷. Посол Пернерсторфер зауважив, що протести галицьких українців – «се не наглий вибух, се постійний стан в Галичині від многих літ, як за бл. п. намісника Залеського, такі за его наслідника гр. Баденього, а мабуть також і за теперішного намісника... І коли є в Австрії якій край, де визисканий люд має право піднести ся против своїх гнобителів, то се Галичина...»¹⁸.

Інтерпеляцію Ю. Романчука підтримав і молодочеський посол д-р Кайцль, який сказав, що внесення українського посла викликало в тій високій палаті більше зацікавлення і більше зворушення, ніж велика справа виборчої реформи, і що «із самовільною заборною зборів стрічаємо ся не лише в Галичині, але і в Чехії та Моравії»¹⁹.

Представники «польського сторонництва», звісно, захищали уряд. Зокрема, посол Леваковський намагався звинуватити Ю. Романчука в тому, що той нібито «свідомо виклав справу так, мов би то була така політика польського народу супроти Русинів»²⁰, а посол Щепановський назвав виступ посла Пернерсторфера «підбурюванням до морду і пожежі»²¹. До них приєднався й посол, д-р Зігмунд, який вважав, що цим внесенням забирає ся дорогий час та розбуджує ся національна аспірація»²². На що посол д-р Лювгер зауважив: час, що тут марнується, як він каже (д-р Зігмунд – *авт.*), «на таких внесеннях, не є змарнований, але дуже добре ужитий. Бо коли парламент має якій обов'язок, то сей, щоби боронити права народу, де-небудь їх нарушає ся»²³.

Дискусія показала, що урядовці, як і представники місцевої влади, ставилися до українського населення упереджено. «...Хто ж найбільше цькує Русинів?» – запитував Ю. Романчук. – «О се ж між іншими якраз ті польські дневники, що найблизше стоять до правительства... Перед якими двома тижнями появилася стаття в краківськiм Czas-i, котрий, як звісно, достає дописи з міністеріального бюра віденьського, а статті о Русинах п. заг. «Z obozu ruskiego» від редактора урядової газети львівської. Отже той дневник звертає ся в згаданій статті против тих Поляків, що в поступуваню з Русинами добачують таки вже перебрану міру, і кличе до них: «Тільки без сентиментів!»»²⁴.

Намагання властей перекласти вину за протиправні дії на ініціаторів народних віче Ю. Романчук розцінив як грубе порушення нормативно-правових актів держави. Суспільство, вважав він, має бути відкритим до власних змін, інших культурних норм і принципів, адже критичне мислення, свобода, відповідальність тісно пов'язані між собою і створюють необхідні умови для подальшого розвитку. Тоді як беззаконня гальмує цей процес і загострює міжнаціональні відносини. «Наслідком такої системи правительственної, – застерігав Ю. Романчук, – є, що умірені елементи між галицькими Русинами майже силою вганяє ся чим раз більше в табір радикалів; оно цілком природне, але зі становища правительства таки не може бути в его інтересі»²⁵.

Український посол був носієм дуже важливих для вільного суспільства світоглядних й інструментальних цінностей, і завжди дотримувався чинного законодавства. Його державно-правові погляди є прикладом міжнаціональної толерантності, відображенням неупередженого, терпимого ставлення до представників різних національностей та неухильного дотримання їх громадянських прав. Він ніколи не переносив недоліків і негативних дій окремих представників, скажімо, польської національності на всіх поляків, бо ставився до всіх народів з позиції «презупції національної невинності».

Що стосується національного самостійницького ідеалу, то Ю. Романчук вважав, що до проголошення незалежної української держави треба йти поетапно, використовуючи для піднесення національної свідомості народу насамперед парламентські можливості.

«Я, а також мої товариші, – заявляв він, – з одного боку єсмо за поступом ненастанним, так з другого хочемо, щоби той поступ відбувався поступенно, а не наглими і великими скоками»²⁶. Конституція Австро-Угорщини, формально визнавала «правила гри» суб'єктів міжетнічної взаємодії й надавала можливості для

легітимного захисту ними своїх групових інтересів тощо²⁷. Як справедливо зазначає І. Монолатій, попри свою недосконалість австрійське законодавство відкрило усім народам держави засадничо рівний шлях до здобутків тогочасної демократії, стимулюючи, а подекуди – просто змушуючи слабших до прискореного розвитку, аби зрівнялись із політично сильнішими²⁸.

Як показав аналіз, нормативно-правові акти, що регулювали національні відносини в Австро-Угорщині і проголошували рівність усіх підданих, незалежно від їх віросповідання й соціального стану, значною мірою були декларативними. Свої громадянські права українцям доводилось повсякчасно виборювати. У зв'язку з цим захист етнічних меншин поставав не лише значним елементом правового поля держави, а й засобом кореляції її етнополітики. Як депутат Віденського парламенту Ю. Романчук прагнув досягти цього з допомогою розробки нових законопроектів, які б сприяли гармонізації національних відносин в Галичині і в перспективі стали легітимним підґрунтям у процесі самоорганізації та політичного самовизначення українського населення краю. Дотримання конституційно-правових норм, їх особлива вага і значення в системі національного права були життєвим кредо Ю. Романчука, невід'ємною складовою його державно-правових поглядів. Проблема права для нього полягала насамперед в осмисленні шляхів піднесення політичної активності українців Галичини і зміцнення їх суспільно-політичного становища на основі реальної законодавчої бази. Це, власне, давало змогу боротися за ті права й свободи, яких домагалися прогресивні сили у всій Європі.

¹ Галицька біда перед віденським парламентом. Справоздане з дискусії над наглядним внесеном пос. Романчука після стенографічних протоколів. – Львів, 1896. Накладом М. Струсевича. – С. 3.

² Там само. – С. 4.

³ *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. Львів, 1926. – С. 183.

⁴ Галицька біда перед віденським парламентом. Справоздане з дискусії над наглядним внесеном пос. Романчука після стенографічних протоколів. – Львів, 1896. Накладом М. Струсевича. – С. 9.

⁵ Дискусія над негайним внесенням пос. Романчука. «Діло». – 1896. – 13 квітня; Конституція в Галичині. – «Діло». – 1896. – 25, 26 вересня.

⁶ Галицька біда перед віденським парламентом. Справоздане з дискусії над наглядним внесеном пос. Романчука після стенографічних протоколів. – Львів, 1896. Накладом М. Струсевича. – С. 6.

⁷ Там само.

⁸ Там само. – С. 7.

⁹ Там само. – С. 3.

¹⁰ Там само. – С. 7.

¹¹ *Єфремова Н. В.* Проблеми реформування законодавства про вибори в Австро-Угорській імперії на території Галичини та Буковини // Держава і право. – 2010. – Вип. 48. – С. 82–83, 87.

¹² Галицька біда перед віденським парламентом. Справоздане з дискусії над наглядним внесеном пос. Романчука після стенографічних протоколів. – Львів, 1896. Накладом М. Струсевича. – С. 12.

¹³ Правительству про меморія. «Діло». – 1896. – 31 грудня.

¹⁴ Галицька біда перед віденським парламентом. Справоздане з дискусії над наглядним внесеном пос. Романчука після стенографічних протоколів. – Львів, 1896. Накладом М. Струсевича. – С. 14.

¹⁵ Там само. – С. 14.

¹⁶ Там само. – С. 19.

¹⁷ Там само. – С. 22.

¹⁸ Там само. – С. 25–26.

¹⁹ Там само. – С. 29–31.

²⁰ Там само. – С. 20.

²¹ Там само. – С. 26.

²² Там само. – С. 33.

²³ Там само. – С. 37.

²⁴ Там само. – С. 15.

²⁵ Там само. – С. 16.

²⁶ *Stenograficzne sprawozdania Sejmu krajowego Krolestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1895/96 od 28 grunia 1895 do 8 lutego 1896.* – С. 69.

²⁷ *Монолатій І.* «Viribus unitis». Інституціоналізація політичної системи Австро-Угорщини: вимушені ініціативи й напів-декларації // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2009. – Вип. 16. – С. 218–219.

²⁸ *Монолатій І. С.* Детермінантні фактори політичної участі (західноукраїнська парадигма транзитного періоду) // Вісник СевНТУ. Вип. 100: Політологія: зб. наук. пр. – Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2009. – С. 65–70.

Резюме

Мельник І. А., Мельник А. І. Питання права в депутатській спадщині Юліана Романчука.

У статті досліджуються державно-правові погляди Ю. Романчука. Аналізується його депутатська спадщина, зокрема, парламентські звернення (інтерпеляції) щодо незаконної заборони народних віче. Значна увага приділяється участі Ю. Романчука в розробці та прийнятті проектів нормативно-правових актів, які визначали подальший політичний, соціально-економічний та національно-культурний розвиток народів Австро-Угорщини і сприяли організації й політичному самовизначенню українського населення Галичини. Намагання властей перекласти вину за протиправні дії на ініціаторів народних віче Ю. Романчук розцінював як грубе порушення нормативно-правових актів держави. Суспільство, вважав він, має бути відкритим до власних змін,

інших культурних норм і принципів, адже критичне мислення, свобода, відповідальність тісно пов'язані між собою і створюють необхідні умови для подальшого розвитку. Тоді як беззаконня гальмує цей процес і загострює міжнаціональні відносини.

Ключові слова: конституційно-правові норми, загальні права громадян, народні віче, інтерпеляції, палата послів, групові інтереси, міжнаціональна толерантність.

Резюме

Мельник И. А., Мельник А. И. Вопросы права в депутатском наследии Юлиана Романчука.

В статье исследуются государственно-правовые взгляды Ю. Романчука. Анализируется его депутатское наследие, в частности, парламентские обращения (интерпеляции) по поводу незаконного запрета народных вече. Значительное внимание уделяется участию Ю. Романчука в разработке и принятии нормативно-правовых актов, которые определяли дальнейшее политическое, общественно-экономическое и национально-культурное развитие народов Австро-Венгрии и способствовали организации и политическому самоопределению украинского населения Галичины. Стремление властей переложить вину за противоправные действия на инициаторов народных вече Ю. Романчук расценивал как грубое нарушение нормативно-правовых актов государства. Общество, считал он, должно быть открытым к собственным изменениям, другим культурным нормам и принципам, ведь критическое мышление, свобода, ответственность – тесно взаимосвязаны и создают необходимые условия для дальнейшего развития. Тогда как беззаконие тормозит этот процесс и обостряет межнациональные отношения.

Ключевые слова: конституционно-правовые нормы, общие права граждан, народные вече, интерпеляции, палата послів, групповые интересы, межнациональная толерантность.

Summary

Melnyk I., Melnyk A. Questions of the law in deputies heritage of Yulian Romanchuk.

The article examines the constitutional views of Y. Romanchuk. It's parliamentary heritage, including parliamentary appeal (interpellation) about illegal ban for people gathering (viche) is analyzed. Great attention is paid to Y. Romanchuk's participation in the development and adoption of legal acts that determined the further political, social – economical and national-cultural development of Austria-Hungarian people and contributed to the organization and political self-determination of the Ukrainian population of Galicia. The authorities attempts to blame the initiators of public assembly for illegal actions, Y. Romanchuk regarded as a gross violation of regulations of the state. He believed that society should be open to their own changes, other cultural norms and principles as critical thinking, freedom, responsibility – are closely linked and create the necessary conditions for further development. While lawlessness inhibits this process and exacerbates ethnic relations.

Key words: constitutional and legal norms, common rights of citizens, people's viche, interpellation, the Chamber of Ambassadors, interest of groups, ethnic tolerance.

Отримано 12.04.2013

УДК 340.12(075.8)

Д. В. АНДРЕЄВ

Дмитро Володимирович Андреев, кандидат юридичних наук, доцент, професор Національної академії внутрішніх справ

НАЦІОНАЛЬНІ ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЄВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДИ

Роль національної правосвідомості у розвитку інститутів громадянського суспільства, їх залучення до механізмів державного будівництва з метою забезпечення партнерських стосунків влади та суспільства останнім часом стала предметом досить активного дослідження. Характерною рисою таких наукових розвідок є плюралізм ідеологічних засад та методологічних підходів до осмислення місця у цьому процесі феномена національної правосвідомості. Плідними в цьому напрямі є роботи П. Баранова, С. Бублика, Л. Буєвої, Й. Васьковича, В. Гришука, О. Данильяна, В. Жмири, С. Максимова, В. Моїсеєва, О. Манохи, О. Мироненка, М. Панова, П. Рабіновича, О. Ратінова, Ю. Римаренка, Б. Тищика, А. Токарської, І. Усенка, В. Чеховича, М. Юрія, Л. Явича.

Незаперечним є той факт, що кожний етнос сам по собі унікальний, але водночас він має і певні особливості правового регулювання суспільних відносин. Відповідно й правосвідомість кожного етносу самобутня та неповторна.

У цьому контексті особливу роль відіграють комунікаційні механізми, які повинні значно посилити роль громадянських інститутів, насамперед у подоланні низького рівня правових знань широких верст населення. Вихід із цього вбачається у виробленні дієвих механізмів формування національної свідомості, а також цілеспрямованій систематичній правовиховній роботі.